

HƏSSAS ƏHALİ QRUPLARINDAN OLAN ŞƏXSLƏRİN PSIXOPATOLOJİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Aysu Elçin qızı Kələntərli

Xəzər Universitetinin magistrantı

ORCID: 0009-0006-4400-5112

E-mail: aysukelenterli222@gmail.com

Açar sözlər: həssas əhali qrupları, psixopatologiya, psixopatoloji xüsusiyyətlər, psixi sağlamlıq, psixi pozuntular, psixoloji yardım, sosial dəstək, psixi sağlamlıq xidmətləri.

Ключевые слова: уязвимые группы населения, психопатология, психопатологические особенности, психическое здоровье, психические расстройства, психологическая помощь, социальная поддержка, психиатрическая помощь.

Key words: vulnerable population groups, psychopathology, psychopathological characteristics, mental health, mental disorders, psychological assistance, social support, mental health services.

Sosial, iqtisadi və mədəni dinamikaların sürətlə dəyişdiyi bu müasir dövrdə cəmiyyətin qarşılaşdığı ən ciddi və zəruri problemlərdən biri həssas əhali qruplarından olan şəxslərin psixi sağlamlıq mövzudur. Bu əhali qrupları fərqli sosial-iqtisadi, demoqrafik, və psixoloji faktorlara görə digərlərindən daha çox risk altında olan və xüsusi dəstəyə ehtiyacı olan insanları təmsil edir. Həssas əhali qrupları geniş bir sahəni əhatə edir. Burada uşaqlar, yetkinlik yaşına çatmayanlar, yaşlı insanlar, məcburi köçkünlər və qaçqınlar, sosial-iqtisadi vəziyyəti zəif olan şəxslər, müxtəlif fiziki və ya psixi sağlamlıq problemləri olan fərdlər, diskriminasiyaya məruz qalan insanlar və s. yer alır. Cəmiyyətin strukturunda bu cür qrupların sayı gün keçdikcə artmaqda və onların qarşılaşdıqları çətinliklər daha mürəkkəb hal almaqdadır. Beləliklə, bu qrupların psixopatoloji xüsusiyyətlərinin araşdırılması və dəstək mexanizmlərinin yaradılması həyati əhəmiyyət daşıyır.

Həssas əhali qruplarının üzləşdiyi psixopatoloji problemlərin səbəbləri müxtəlif olduğu qədər həm də çoxşəxəlidir. Təbii ki, bu psixopatoloji problemlər geniş bir spektrdə ortaya çıxır. Bu qruplar arasında depressiya, təşviş, travma sonrası stress pozuntusu (TSSP), şəxsiyyət pozuntuları, intihar meyilləri və intihar cəhdləri daha çox müşahidə edilir. Məsələn qaçqın və məcburi köçkünlər uzunmüddətli travmatik təcrübələrdən, ailə üzvlərini itirməkdən və yeni bir mühitə uyğunlaşma problemlərindən əziyyət çəkə bilirlər. Bunun nəticəsində bu şəxslər arasında travma sonrası stress pozuntusu (TSSP) və təşviş pozuntularını nisbətən daha çox müşahidə etmək mümkündür. Həmçinin, yaşlı əhali qrupu da tez-tez sosial izolyasiya və tənhalıqla mübarizə aparırlar ki, bu da depressiyanın əsas yaranma səbəblərindən biri kimi görülmə bilər. Bu faktlar göstərir ki, həssas əhali qruplarının psixopatoloji vəziyyətləri onların yaşadığı həyat şəraiti, sosial təcrid, iqtisadi çətinliklər və fərdi travmalarla sıx əlaqəlidir.

Bu mövzunun əhəmiyyəti yalnız fərdlərin psixi sağlamlığının qorunması baxımından deyil, ümumilikdə cəmiyyətin sağlam formalaşması və inkişafı üçün də olduqca mühümdür. Psixopatoloji xüsusiyyətlər və risk faktorları ilə üzləşən həssas qruplara vəziyyətinə uyğun və effektiv dəstək vermək həm onların həyat keyfiyyətini artırır, həm də cəmiyyətdə rifahı təmin

edir. Araşdırmalar göstərir ki, həssas qruplara yönəlmiş uyğun psixoloji dəstək və psixoloji müdaxilələr onların psixi sağlamlığını bərpa etməkdə əsaslı rol oynayır. Xüsusilə Koqnitiv Davranış Terapiyası (KDT), travma mərkəzli yanaşmalar və terapiyalar, ailə terapiyaları və sosial dəstək proqramları kimi metodlar həssas qrupların psixoloji dayanıqlığını artırmağa kömək edir. Bu məqalənin əsas məqsədi həssas əhali qruplarının psixopatoloji xüsusiyyətlərini daha dərinlən anlamaq, onların qarşılaşdığı çətinlikləri araşdırmaq və bu çətinliklərin onların psixoloji vəziyyətinə təsirini qiymətləndirməkdir. Həmçinin, müxtəlif həssas qruplar üçün uyğun terapevtik yanaşmaları və sosial dəstək proqramlarını öyrənməklə bu qrupların cəmiyyətə yənidən integrasiyası üçün lazımi addımları müəyyənləşdirmək məqsədi daşıyır. Müxtəlif beynəlxalq və yerli mənbələrdən alınmış statistik məlumatlara, həmçinin həyata keçirdiyimiz tədqiqatın nəticəsinə əsaslanaraq bu məqalədə həssas qrupların üzləşdiyi psixopatoloji problemlərin səbəbləri və nəticələri geniş şəkildə araşdırılıb, təhlil ediləcəkdir. Həssas əhali qruplarına dəstəyin gücləndirilməsi və onların psixoloji rifahının təmin edilməsi üçün effektiv müdaxilə üsulları həyata keçiriləcəkdir.

Cəmiyyətdəki bərabərsizliklərdən ən çox təsirlənən qruplar həssas əhali qruplarıdır. Cəmiyyətdəki bu bərabərsizliklər bir çox problemlərə səbəb olsa da, bu qrupların həmçinin mənzil, qidalanma, sağlamlıq kimi əsas hüquqlara çıxışında da müəyyən maneələr mövcuddur. Həssas əhali qruplarına əlillər (sağlamlıq imkanları məhdud şəxslər), yaşlılar, uşaqlar, etnik qruplar, cinsi azlıqlar, qaçqın və məcburi köçkünlər və s. daxildir. Bundan əlavə yoxsullar da həssas əhali qruplarına aid edilir.

Həssas əhali qrupları cəmiyyətdə xüsusi diqqətə, dəstəyə ehtiyac duyan fərdlər, ailələr və qruplardır. Bu kateqoriyaya daxil olan insanlar sosial, iqtisadi, fiziki və psixoloji çətinliklər yaşaya bilir və bu çətinliklər nəticəsində digər insanlarla müqayisədə daha çox risk və təhlükə altındadırlar. Həssas əhali qruplarına daxil olan şəxslərin psixi sağlamlıq problemləri sosial və iqtisadi amillərlə sıx bağlıdır (World Health Organization [WHO], 2020). Həssas əhali qruplarından olan şəxslərin, ailələrin və qrupların hüquqlarının qorunması, yaşayış şəraitlərinin yaxşılaşdırılması, sosial ədalətin təmin olunması dövlətlər və beynəlxalq təşkilatlar üçün mühüm məsələdir. Psixososial müdaxilə proqramları həssas əhali qruplarında emosional reaktivliyi və psixi pozuntuların intensivliyini azaltmaqda mühüm rol oynayır (Patel et al., 2018).

Həssas əhali qruplarına bir sıra kateqoriyalar daxildir. İlk olaraq iqtisadi çətinliklər yaşayan şəxslərə nəzər salaq. İqtisadi çətinlik yaşayan şəxs dedikdə, əsas ehtiyaclarını qarşılamaq üçün maliyyə imkanları məhdud olan və ya qeyri-sabit iqtisadi şəraitdə yaşayan fərd nəzərdə tutulur. İqtisadi çətinlik yaşayan şəxslərin əsas xüsusiyyətlərinə gəlir çatışmazlığı, işsizlik və qeyri-sabit məşğulluq, borclar, maliyyə öhdəlikləri, sosial müdafiə imkanlarından məhrum olma, yaşayış yeri ilə bağlı problemlər və başqaları daxildir. Maddi ehtiyac içində olan insanlar, yoxsulluq həddində yaşayan ailələr, işsizlər və ya qeyri-sabit iş şəraitində olan fərdlər iqtisadi çətinliklər yaşayan şəxslərə daxildir. İqtisadi çətinliklər fiziki və psixoloji narahatlıqlara, təhsil və inkişaf imkanlarının məhdudlaşmasına, cəmiyyətdə sosial təcridə səbəb olur. Həssas əhali qruplarında uşaqlara xüsusi diqqət yetirilir. Bu kateqoriyaya valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqlar, fiziki və əqli qüsurlu uşaqlar, təhsil hüquqlarından məhrum olan uşaqlar və s. daxildir. Bundan əlavə pensiya yaşında olan və ailə dəstəyi olmayan şəxslər, fiziki və psixoloji baxımdan qayğıya ehtiyacı olan yaşlılar, fiziki və əqli qüsurlu şəxslər, cəmiyyətə integrasiyada çətinlik çəkən insanlar, məişət zorakılığı məruz qalan qadınlar və uşaqlar, erkən nikaha məcbur

edilən və ya təhsildən kənar qalan qızlar, müharibə və ya təbii fəlakətlər səbəbindən yaşayış yerlərini tərk edənlər, integrasiya problemi ilə üzləşən qaçqınlar, asılılıqla mübarizə aparan şəxslər və digərləri həssas əhali qruplarına aiddir və bu həssas əhali qruplarından olan şəxslərin psixoloji vəziyyətində baş verən dəyişikliklər daim diqqət mərkəzində olur. Araşdırmalara əsasən məcburi köçkünlər və müharibə iştirakçıları arasında intihar riski digər həssas əhali qruplarına nisbətən geniş yayılmışdır (Silove, 2013).

Psixopatologiya psixi pozuntuları, bu pozuntuların əsas səbəbləri, simptomları və inkişaf mərhələlərinin öyrənilməsi ilə məşğul olan mühüm elm sahələrindən biridir. Psixopatoloji xüsusiyyətlər isə müxtəlif psixi xəstəliklər və pozuntularla müşahidə olunan davranış, emosional və koqnitiv dəyişiklikləri əhatə edir. Psixopatoloji xüsusiyyətlər fərdin emosional, davranış və idrak funksiyalarında davamlı dəyişikliklərə səbəb ola bilər (American Psychiatric Association [APA], 2013).

Psixopatoloji xüsusiyyətlərin əsas kateqoriyalarına emosional pozuntular (depressiya, təşviş, maniya və hipomaniya və s), koqnitiv pozuntular (halüsinasiyalar, deluziyalar, yaddaş pozuntuları və s), davranış pozuntuları (agressivlik, impulsivlik, deviant davranışlar və s), şəxsiyyət pozuntuları (paranoid şəxsiyyət pozuntusu, şizotipal şəxsiyyət pozuntusu, histerik şəxsiyyət pozuntusu, obsessiv kompulsiv şəxsiyyət pozuntusu və s), psixosomatik pozuntular (somatizasiya, hipoxondriya və s), sosial funksiyaların pozuntuları (sosial fobiya, autizm spektr pozuntusu və s) və başqaları daxildir. Bu kateqoriyalar psixoloji xüsusiyyətlərin daha düzgün və ətraflı diaqnostikası üçün struktur təqdim edir. Onların hər biri müxtəlif klinik əlamətlər və etiooloji faktorlarla səciyyələndirilir. Psixopatoloji xüsusiyyətlərin araşdırılmasında DSM-5 və yenilənmiş XBT-11 kimi beynəlxalq diaqnostik vəsaitlərdən istifadə olunması daha məqsədə uyğundur.

Günümüzdə bu və digər psixoloji xüsusiyyətlərə bir sıra faktorlar səbəb olur. Bu faktorlara bioloji, psixososial, mühit faktorları daxildir. Bioloji faktorlar dedikdə genetik yatkınlıq, beyin kimyası və anatomiyası, neyrotransmitter balansının pozulması, psixososial faktorlar dedikdə, uşaqlıq və yeniyetməlik travmaları, ailə münaqişələri, sosial təcrid, mühit faktorları dedikdə isə, ekstremal həyat hadisələri, iqtisadi çətinliklər, müharibə şəraiti və s. aid etmək olar. Genetik faktorlar və erkən yaşda yaşanan travmalar psixopatoloji xüsusiyyətlərin inkişafında mühüm rol oynayır (Caspi et al., 2002).

Psixopatoloji problemləri və narahatlıqları aradan qaldırmaq məqsədi ilə həssas qruplara dəstək tədbirləri həyata keçirilir. Bu tədbirlərə qanunvericilikdə dəyişikliklər (əliliyi olan şəxslər və uşaqlar üçün xüsusi hüquqi təminatlar, məişət zorakılığına məruz qalan qadınların qorunması üçün hüquqi təminatlar), sosial proqramlar (ailə dəstək mərkəzlərinin yaradılması, psixoloji yardım və məsləhət mərkəzlərinin fəaliyyət göstərməsi), maarifləndirmə (cəmiyyətdə həssas qruplara empatiyanın artırılması, onların bacarıqlarını inkişaf etdirmək üçün kurslar və təlimlərin təşkil olunması) kimi bir sıra tədbirlər daxildir.

Problemin aktuallığı. Bu mövzu çox aktualdır və həssas əhali qruplarının qarşılaşdığı psixopatoloji problemlərin dərin təhlilini tələb edir. Həssas qrupların psixi sağlamlığı təkcə fərdi rifah deyil, həm də ümumi sosial sabitliyə və iqtisadi inkişafa təsir göstərir. Psixoloji problemlər bu qrupların əmək bazarına qoşulmasını, təhsil almasını və sosial integrasiyasını çətinləşdirir. Qaçqınlar, məcburi köçkünlər və digər həssas qrupların psixi sağlamlıq problemləri

yalnız lokal deyil, qlobal problem kimi də tanınır. Travmatik hadisələrdən əziyyət çəkən insanların psixoloji problemləri nəsillərarası təsirə malik ola bilər. Problemin aktuallığı həm də dövlət və qeyri-hökumət təşkilatlarının bu sahədə gördüyü işlərin nə dərəcədə yetərli olması ilə bağlıdır.

Problemin elmi yeniliyi. Müasir yanaşmalarda sosial və cəmiyyət əsaslı psixoloji dəstək mexanizmləri daha çox vurğulanır. Yenilənmiş sosial siyasətlər və icma əsaslı müdaxilə proqramlarına ehtiyac var. Sosial inklüzivlik və rifah siyasətlərinə artan qlobal diqqət, həssas əhali qruplarının problemlərinin yeni yanaşmalarla həll olunmasını tələb edir. Həssas əhali qruplarının psixi sağlamlıq problemləri köhnə bir mövzu olsa da, dəyişən sosial-iqtisadi və texnoloji reallıqlar, yeni elmi yanaşmalar və cəmiyyətin bu məsələyə artan diqqəti problemin yeniliyini qoruyur və onun həlli üçün daha innovativ strategiyalar tələb edir.

Problemin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Həssas əhali qruplarının psixi sağlamlıq problemləri yalnız fərdi rifaha deyil, eyni zamanda cəmiyyətin sosial, iqtisadi və mədəni inkişafına da təsir göstərir. Psixi sağlamlıq problemləri ilə üzləşən həssas qruplara dəstək verməklə onların cəmiyyətə integrasiyası gücləndirilə bilər. Sosial bərabərsizliyin azalması və inklüziv cəmiyyətin qurulması üçün mühüm addım atılmış olar. Problemin həlli cəmiyyətin ümumi rifahı üçün strateji əhəmiyyət kəsb edir. Həssas əhali qruplarının psixi sağlamlığının qorunması onların cəmiyyətə töhfə verən fəal üzvlərə çevrilməsinə, ümumi sosial sabitliyin və iqtisadi inkişafın güclənməsinə səbəb olur.

Ədəbiyyat

1. Ilgar, M. Z., & Coşgun Ilgar, S. Göç və göçmenliğin psixoloji yansımaları (Vatansız vətəndaş olmaq). *Disiplinlərarası Göç və göç Politikaları Sempozyumu*. 2015
2. Uzunkaya, A. H., & Yılmaz, B. Göçün kuşaklararası bağlamda psixopatoloji yansımaları. *Psixoloji Çalışmaları*, 41(1), 167-197. 2021
3. YÜKSEL, Ş. SİĞİNMA EVİNDE KALAN KADINLARDA ŞİDDET ÖYKÜSÜ AÇISINDAN TRAVMA SONRASI STRES BOZUKLUĞU, BENLİK SAYGISI VE BEDEN ALGISININ DEĞERLENDİRİLMESİ. 2009
4. Najafova, L. A. M. İ. A., & DEMİREL, D. Türkiye’de kadına yönelik aile içi şiddetle ilgili araştırmaların sistematik derlemesi. *Istanbul University*. 2020
5. Demircioğlu, M., Şeker, Z., & Aker, A. T. Psikolojik ilk yardım: Amaçları, uygulanişı, hassas gruplar ve uyulması gereken etik kurallar. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 11(3), 351-362 s. 2019
6. Soner, G., & Avcı, İ. A. Savunmasız gruplar, risk yönetimi ve halk sağlığı hemşiresinin rolü. *Samsun Sağlık Bilimleri Dergisi*, 4(1), 14-22 s. 2019
7. Patel, V., Saxena, S., Lund, C., Thornicroft, G., Baingana, F., Bolton, P., ... & Unützer, J. The Lancet Commission on global mental health and sustainable development. *The Lancet*, 392(10157), 1553-1598. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(18\)31612-X](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(18)31612-X). 2018
8. Karataş, M., & Barut, B. Sosyal hizmet perspektifinden göç ve savunmasız gruplar: IOM raporları üzerine bir araştırma. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(1), 86-109s. 2021

9. World Health Organization. Mental health and psychosocial considerations during the COVID-19 outbreak. <https://www.who.int/publications/i/item/WHO-2019-nCoV-MentalHealth-2020.1>. 2020

11. Kesebir, S. Zorunlu göçte psikopatoloji: Üç kuşak arasında bir karşılaştırma /Psychopathology in forced displacement: a comparison between three generations. *Anadolu psikiyatri dergisi*, 12(1), 1.2011

12. Caspi, A., Sugden, K., Moffitt, T. E., Taylor, A., Craig, I. W., Harrington, H., ... & Poulton, R. Influence of life stress on depression: Moderation by a polymorphism in the 5-HTT gene. *Science*, 297(5582), 851-854. <https://doi.org/10.1126/science.1071739>, 2002

13. Silove, D. Depression, anxiety and post-traumatic stress disorder in displaced populations: An overview of research findings. Cambridge University Press. 2013

А.Э. Калантарлы

Психопатологические особенности лиц из уязвимых групп населения Резюме

В данной статье проводится всесторонний анализ психопатологических особенностей уязвимых групп населения. В этом контексте рассматриваются основные факторы, влияющие на развитие психических расстройств, а также эффективные методы вмешательства для оказания психологической поддержки уязвимым группам. Кроме того, обсуждается роль психосоциальных программ помощи, значение социальных систем поддержки и стратегические подходы к улучшению психического здоровья. Основная цель статьи – более глубокое изучение психического состояния уязвимых групп населения и представление соответствующих научных и практических подходов для повышения их благополучия.

A.E. Kalantarli

Psychopathological characteristics of individuals from vulnerable population groups Summary

This article comprehensively analyzes the psychopathological characteristics of vulnerable population groups. Within this framework, it examines the key factors influencing the development of mental disorders and explores effective intervention methods for providing psychological support to vulnerable groups. The role of psychosocial support programs, the importance of social support systems, and strategic approaches to improving mental health are discussed. The article's primary aim is to gain a deeper understanding of the mental health status of vulnerable populations and present appropriate scientific and practical approaches to enhance their well-being.

Redaksiyaya daxil olub: 10.03.2025